

Jerzy Domino

TRZY DOMY PODCIENIOWE W PASIEKACH

We wsi Pasieki (niem. Bartkamm) na Wysoczyźnie Elbląskiej z istniejących tu dawniej zidentyfikowanych domów podcieniowych zachował się tylko jeden – nr 3. Z fotografii jest znany piętrowy zrębowo-szkieletowy dom rozebrany około 1977 roku oraz dom zrębowy ze szkieletową wystawką rozebrany już w XXI wieku. Najbardziej intrygujący był dom piętrowy, jeden z dwu takich obiektów rozpoznanych na Wysoczyźnie.

Wieś Pasieki, obecnie część wsi Myślęcin, jest położona na południowym zboczu Wysoczyzny Elbląskiej, w gminie Elbląg. Wieś istniała już w czasach pruskich, był to lokalny ośrodek administracyjny (kajm), nieodległy od grodów w Weklicach czy Pilonie. Znalazło to swoje utrwalenie w niemieckiej nazwie Bartkamm. Krzyżacy prawdopodobnie jeszcze w XIII wieku zbudowali na strumieniu pasieczańskim jeden z pierwszych młynów[1], który funkcjonował do 1945 roku. Relikty młyna i dom młynarza z XVIII wieku zostały rozebrane pod koniec lat 80. XX wieku, staw młyński zaś, systematycznie zasypywany, jest obecnie nieczytelny.

W 1820 roku wieś liczyła 131 mieszkańców żyjących na 18 włókach powierzchni. Znajdowało się tu 8 gospodarstw chłopskich, młyn, gospoda, od XVIII wieku funkcjonowała szkoła[2],

1 E. G. Kerstan, *Die Geschichte des Landkreises Elbing auf wissenschaftlicher Grundlage volkstümlich dargestellt. Mit Unterstütz g d. Landkreises Elbing*, Elbing: Verlag d. Elbinger Altertumsgesellschaft, 1925, S. 138.
2 Tamże, s. 139-140.

a jej budynek z początku XX wieku istnieje do dziś jako dom mieszkalny. Przed 1945 rokiem mieszkało tu 159 osób, ale po wyjeździe ocalałych mieszkańców liczba przybyłej ludności już nie powróciła do dawnego stanu. Na mapie z 1937 roku[3] widać w Pasiekach około 20 domów, w tym młyn i 4 duże gospodarstwa o tradycji gburskiej z czworobokiem zabudowy gospodarczej i oznaczeniami domów podcieniowych. Po 1945 roku liczba domów ustawicznie się zmniejszała. Bez śladu zniknęło najbardziej rozbudowane gospodarstwo znajdujące się w północno-zachodnim krańcu wsi, na zakręcie drogi prowadzącej do lasu. Według oznaczeń na mapie stał tam dom podcieniowy, zblokowany w holenderskiej zabudowie gospodarczej w typie winkelhoff.

Poniższy tekst jest poświęcony pozostałym 3 domom podcieniowym[4] stojącym po wschodniej stronie wznoszącej się drogi biegnącej wzdłuż strumienia w kierunku północnym.

1. Pasieki. Dom nr 1. Źródło: L. Krzyżanowski, Żuławskie domy podcieniowe, dokumentacja PKZ 1962, ilustr. 126.

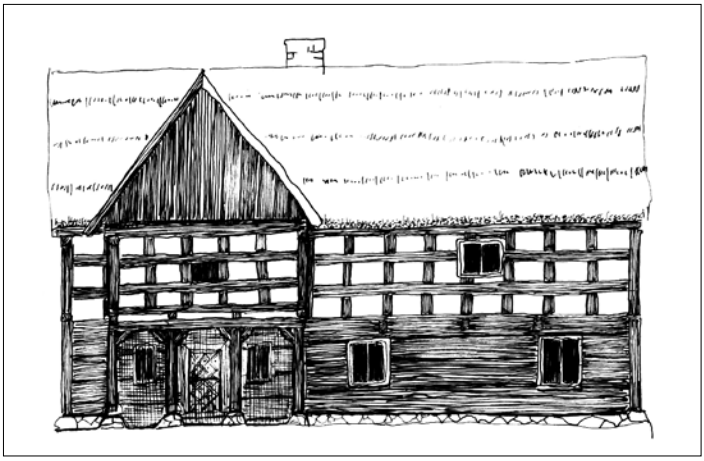

Największy był pierwszy dom od południa. Został udokumentowany w opracowaniu „Żuławskie domy podcieniowe", jako nr 22 w Myślęcinie[5]. Był to budynek piętrowy, posadowiony na kamiennych fundamentach, częściowo podpiwniczony w części północnej. Ściany parteru postawiono z 5 belek połączonych na zrąb z deskami przesłaniającymi narożniki, a z ostatkami w północno-wschodnim węgle. Piętro i wystawkę zbudowano w konstrukcji ryglowej, z ce-

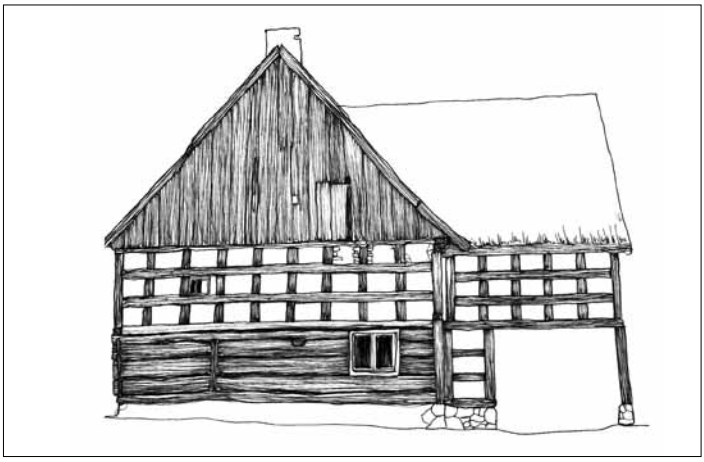
3 Pommersdorf, Neue Nr., 1883, Meßtischblatt 545.

4 Zob.: J. Domino, *Domy podcieniowe w powiecie elbląskim*, Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski, r. I, Olsztyn 1999; tenże, Domy podcieniowe na Żuławach Elbląskich i Wysoczyźnie Elbląskiej, [w:] Rocznik Elbląski, t. XX, 2006.

5 L. Krzyżanowski, Żuławskie domy podcieniowe, dokumentacja Pracownie Konserwacji Zabytków 1962, ilustr. 123–126.

2. Pasieki. Dom nr 1, rekonstrukcja elewacji zachodniej. Rys. Jerzy Domino.

3. Pasieki. Dom nr 1, rekonstrukcja elewacji północnej. Rys. Jerzy Domino.

glanym, otynkowanym wypełnieniem, o dwóch ryglach. W ścianie wschodniej fachy były zróżnicowane, od południa zbliżone do kwadratu i prostokątne między sześcioma północnymi słupami. Szczyty domu i wystawki przesłaniało proste pionowe deskowanie, dach kryła trzcinowa strzecha. Podcień od zachodu usytuowany asymetrycznie blisko północnego narożnika wspierał się na 4 słupach czołowych wzmocnionych mieczami wyciętymi dołem w profil łuku partyjskiego, przy ścianie osłaniały go ryglowe anty. Oprócz wyciętego profilu mieczy dekoracyjne elementy stanowiły deski przesłaniające węgły południowe i północno-zachodni oraz gzyms wieńczący ścianę czołową wystawki w formie trójbelkowego architrawu.

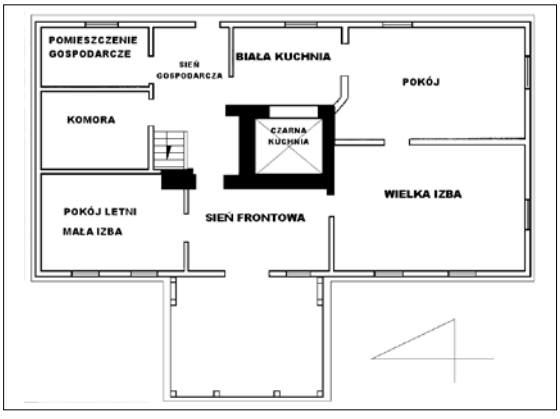
Nie jest znany rozkład pomieszczeń, prawdopodobnie nie odbiegał od zasady podziału wnętrz innych domów wiejskich tego okresu, czyli z wielką izbą w południowo-zachodnim narożniku, dwudzielną sienią i pomieszczeniami gospodarczymi przy ścianie północnej. Wnosząc z nielicznych okienek na piętrze

i jednego niewielkiego w środkowym fachu w wystawce nad podcieniem, można stwierdzić, że kondygnacja pełniła wyłącznie rolę spichlerza. Nie można więc przypuszczać, by znajdowała się tam dwupoziomowa sień jak w wielkich, piętrowych domach na Żuławach. W dokumentacji Krzyżanowskiego podano datę budowy – 1789 – i przebudowy –1955 – kiedy to pojawiły się klasycyzujące „pilastry" narożne i profilowana belka w zwieńczeniu. Podcień częściowo zamurowano w XX wieku, pozostawiając w środkowym przeświecie wejście, które po 1945 zastąpiono oknem; używano jedynie wejścia podwórzowego. Budynek użytkowano do 1977 roku, po czym go rozebrano.

Stojący obok drugi dom podcieniowy, dawniej nr 16[6], został zbudowany pod koniec XVIII wieku, przebudowywany do połowy XIX. Był posadowiony na kamiennych fundamentach (prawdopodobnie wtórnych w północnej części), ze sklepioną piwnicą od tej strony, drewniany, częściowo zrębowy, ze ścianami ułożonymi z 6 belek i o węgłach przesłoniętych deską imitujących pilaster toskański, od zachodu częściowo ryglowy, oszalowany poziomo; miał szczyty ryglowe, oszalowane pionowo, oczep nieznacznie wysunięty, z więźbą dachową stolcowo-jętkowa, nad wystawką dwujętkową; dach był pierwotnie kryty trzciną, potem eternitem.

4. Pasieki. Dom nr 2, widok od strony zachodniej, stan w 2010 roku. Fot. Jerzy Domino.

5. Pasieki. Schematyczny rzut domu nr 2 – układ pomieszczeń. Rys. Jerzy Domino.

6 W. Rynkiewicz-Domino, Dom Podcieniowy, Pasieki 16, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa,1984, arch. WUOZ Delegatura w Elblągu.

6. Pasieki. Dawny dom nr 2 , podcień od strony południowej, stan w 1984 roku. Fot. Wiesława Rynkiewicz-Domino.

7. Pasieki. Dawny dom nr 2, słup podcienia, stan w 1985 roku. Fot. Wiesława Rynkiewicz-Domino.

Od zachodu znajdował się nieznacznie asymetryczny podcień wsparty na 4 zamieczowanych słupach ustawionych na murowanych cokołach, miecze zostały dołem wycięte w łuk partyjski. Nad podcieniem znajdowała się szkieletowa, dwuokienna wystawka, z ceglanym wypełnieniem, w górnej części oszalowana pionowo; fachwerk zbudowano z 5 słupów i 2 rygli, w narożnikach szkielet wzmacniały zastrzały podparte, dołem zbieżnie, na nim rozbieżnie.

Układ wnętrza opierał się na planie o traktach zbliżonych szerokością, z murowaną, czarną kuchnią pośrodku, z wielką izbą w południowo-zachodnim narożniku, dwudzielną sienią w kształcie zbliżonym do litery Z (lub przesuniętej L) ze schodami w szerokiej sieni gospodarczej. W części północnej budynku znajdowały się trzy pomieszczenia. Podcień rozebrano w 1995 roku, sam budynek zaś w 2014, a na jego miejscu postawiono nowy dom. Nie zachowały się zabudowania gospodarcze.

Jako trzeci w rzędzie tych podcieniowych domów stoi jedyny zachowany dom nr 3, zbudowany w 1842 roku[7]. Jest to budynek wolnostojący, zrębowy o węgłach przesłoniętych deską imitującą pilaster toskański, z asymetrycznym podcieniem od zachodu wspartym na 5 czołowych i 2 przyściennych drewnianych

7 Taż, Dom Podcieniowy, Pasieki 15, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa,1984, arch. WUOZ Delegatura w Elblągu.

8. Pasieki. Dom nr 3, widok od strony zachodniej, stan w 2018 roku. Fot. Jerzy Domino.

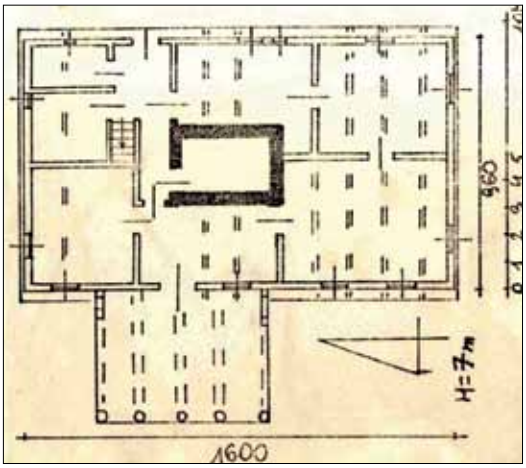

9. Pasieki. Dom nr 3, widok od strony południowej, stan w 2015 roku. Fot. Jerzy Domino.

kolumnach z *entasis*, o kostkowej głowicy dekorowanej wyciętym motywem rozety. Nad podcieniem znajduje się zrębowa wystawka dwuosiowa, z oknem na ścianie bocznej, o węgłach przesłoniętych deską, ze szczytem oszalowanym pionowo. Budynek ma plan dwutraktowy, o traktach zbliżonej szerokości, z murowaną, czarną kuchnią pośrodku, z wielką izbą w południowo-zachodnim narożniku, dwudzielną sienią w kształcie zbliżonym do litery Z, ze schodami w niewielkim pomieszczeniu przyległym do sieni gospodarczej od zachodu; w części północnej są trzy pomieszczenia gospodarcze. W budynku zachowały się drzwi wejściowe, dwuskrzydłowe, płycinowo-ramowe, o prostokątnych 4 parach płycin na skrzydłach, deskowe, dwoinowe drzwi od podwórza, ościeżnicowe okna z malowanymi, płycinowo-ramowymi okiennicami, szafka ścienna

w wielkiej izbie i kaflowy piec z koroną. Z budynków gospodarczych stoi jeszcze przebudowana obora i lodownia.

10. Pasieki. Dom nr 3, rzut parteru, stan w 1984 roku. Rys. Wiesława Rynkiewicz-Domino.

11. Pasieki. Dom nr 3, szafka ścienna, stan w 1984 roku. Fot. Wiesława Rynkiewicz-Domino.

Każdy z omówionych domów przedstawiał oddzielny typ architektoniczny. Istniejący jeszcze dom nr 3 o zrębowych ścianach i o zrębowej wystawce należy do niezbyt licznej grupy domów spotykanych pojedynczo na w Wysoczyźnie – Przezmark 17 (niezachowany), w Oberlandzie – Słonecznik czy na Żuławach – Nowe Dolno, Raczki Elbląskie (niezachowane) i obiekty już z przełomu XIX i XX wieku, wtórnie regionalizowane domy – Węgle Żukowo, Jazowa, Karczowiska Górne, Tuja, Lubieszewo. Dom w Pasiekach wyróżnia forma słupów podcienia – kostkowa głowica dekorowana płaskorzeźbionymi rozetami nawiązuje odlegle do florystyki kolumn porządkowych, które zdobiły wielkie domy na Żuławach Malborskich na przełomie XVIII i XIX wieku. Dom zrębowy ze szkieleto-

12. Pilona. Nieistniejący dom, stan w 1984 roku. Fot. Wiesława Rynkiewicz-Domino.

wą wystawką jest modelem najliczniejszym, a poszczególne obiekty różnią się od siebie liczbą słupów, wycięciem mieczy, szerokością traktów, lokalizacją podcienia. Najbardziej intrygujący okazał się budynek piętrowy. Na Wysoczyźnie Elbląskiej są rozpoznane tylko dwa takie obiekty – w Pasiekach i w Pilonie. Oba już nie istnieją. Dla domu w Pilonie wykonano kartę ewidencyjną[8]; nie miał już wówczas podcienia, został też wkrótce rozebrany. Oba te budynki różnią się diametralnie od siebie, nie można ich uznać za lokalny typ, a nawet trudno powiązać je z wielkimi domami żuławskimi. Fachwerkowe piętro prezentowały domy chociażby w Miłocinie, Nowej Kościenicy, Trutnowach czy Stalewie, ale w podcieniu stało tam 6–9 słupów. Cztery słupy spotyka się niezbyt często nawet w niewielkich domach. Ponadto wszystkie miały bardziej złożoną konstrukcję szkieletową, z licznymi zastrzałami i krzyżakami. Dom w Pilonie zaś, o obu szkieletowych kondygnacjach, z podcieniem usytuowanym niemal pośrodku elewacji, był obiektem wyjątkowym dla Wysoczyzny, Żuław i Oberlandu. Jego forma architektoniczna wymaga przeprowadzenia dokładniejszej analizy.

Jerzy Domino

Jerzy Domino, *historyk sztuki, grafik, konserwator, doktor nauk humanistycznych, pracownik Elbląskiej Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie.*

8 Taż, Dom, Pilona, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa,1984, arch. WUOZ Delegatura w Elblągu.